

Lucian Zeev HERȘCOVICI

MIHAIL EMINESCU ÎN LIMBILE EBRAICĂ ȘI IDIȘ

Încep prezentarea cu o amintire. În urmă cu mulți ani am avut o conversație cu un prieten israelian, originar din Polonia, mult mai în vârstă decât subsemnatul, venit în Eretz-Israel de copil, în anii '30 ai secolului precedent. Numele lui era Iacov Lavy (Lozowski); trebuie să adaug: fie-i amintirea binecuvântată, deoarece nu mai este printre noi. Intelectual de

elită, conferențiar universitar de filosofie, om cu o cultură generală vastă, dar necunoscător al limbii române. Vorbeam despre literatura franceză și m-am referit și la literatura română. Reacția lui a fost: Eminescu! Intelectualul israelian cunoștea și iubea poezia lui Eminescu datorită traducerii ei în limba ebraică în care o citise.

Mihail Eminescu a beneficiat de traduceri numeroase, în circa 60 de limbi diferite. Printre care și în limbile ebraică și idiș. Traducătorii erau iubitori ai operei lui, care stăpâneau limba română, aveau cultură românească și cultură filosofică – și care stăpâneau limba ebraică și cunoșteau Biblia Ebraică și Talmudul, sau limba idiș și gândirea evreiască est-europeană. Eminescu nu a fost primul poet român tradus în limba Bibliei și în limba vorbită de evreii așkenazi. El a fost precedat de Vasile Alecsandri, tradus sub formă de poezii izolate în „Anuar pentru Israelii”. La început, Eminescu a fost tradus de asemenea sub formă de poezii izolate în periodice sau în volume generale de poezie românească tradusă. O asemenea traducere ebraică a apărut la Viena la sfârșitul secolului al 19-lea; deocamdată nu am putut-o identifica. Tot la Viena a apărut o traducere în limba idiș a poetului botoșănean Solomon Segall, în antologia sa intitulată „Antologye Segal: rumenișe dikhtung”, în anul 1922. Alte câteva traduceri ebraice de poezii izolate au apărut în perioada interbelică; printre traducători se pare că s-au aflat poetul Eliahu Meitus și scriitorul Idov Cohen. După cel de al doilea război mondial, traduceri din poezia lui Mihail Eminescu au început să apară în Israel. Sub formă de traduceri de poezii izolate, am identificat pe cele făcute de poetul Ieruham Lurie, apărute în suplimentul literar al ziarului „Yedioth 'Aharonoth” în numărul din 15 noiembrie 1974. Este vorba de poeziile „Și dacă...” și „La steaua...”

Poezii de Eminescu au apărut în traducere ebraică și în volume speciale. Primul volum de poezii eminesciene în limba ebraică, intitulat „Shiyriym” (=Poezii) a apărut în anul 1954 la editura „Achiasaf” din Ierusalim, traducător fiind poetul Yehoshua (Iosua) Tan-

Pai (1914-1988). Traducătorul, născut la Chișinău sub numele Șaie Budeștski, absolvent al gimnaziului ebraic „Maghen David” din orașul său natal, era bun cunoscător atât al limbii române, cât și al limbii ebraice. În anul 1934 s-a stabilit în Palestina mandatară, alăturându-se kibuzului Magdiel, aparținând organizației sioniste socialiste „Hashomer Hatzayir”. Ulterior a început să publice poezii în limba ebraică, iar în anul 1937 a devenit colaborator permanent al suplimentului literar al ziarului „Davar”. După studii la Paris (1937-1938) a revenit în Palestina mandatară și a funcționat ca redactor al ziarului „Haaretz” din Tel Aviv. Numele „Tan-Pai” este anagrama numelui schimbat în „Paitan”, respectiv cântăreț, poet. Este autor a 41 de volume, care includ poezii originale ebraice, cărți pentru copii, traduceri din limbile idiș, română, rusă, germană, engleză și franceză în ebraică, precum și al unui dicționar monumental francez-ebraic. Laureat al Premiului Bialik. Decedat la Tel Aviv, 1988. Volumul de poezii traduse de el din Eminescu include 18 poeme și poezii. Primul poem din volum este „Luceafărul”. Urmează cele cinci „Scrisori”, câteva poezii de dragoste și referitoare la natură, de influență populară: „Făt Frumos din tei”, „Povestea teiului”, „Freamăt de codru”, „Iubind în taină”, „Pe lângă plopii fără soț”, „Lasă-ți luma ta uitată”, „La mijloc de codru des”, „Între paseri”. În continuare apar poezii de critică socială: „Ai noștri tineri”, „Viața”, „Împărat și proletar”, „Criticilor mei”. Selecția făcută de Yehoshua Tan-Pai reflectă gândirea sa și predilecția pe care o avea. „Luceafărul”, poem care include elemente mistice creștine, dar și iudaice cabalistice și cosmogonice, este prezent în volumul tradus de Tan-Pai, ca și în alte traduceri, la care ne vom referi în continuare. Lucru valabil și în privința poeziilor de dragoste.

Alegerea unor poezii în gen popular reflectă gândirea poetului kibuznic revenit la viața rurală și la munca agricolă. Prezența poeziilor cu caracter social și revoluționar (deși conservator) indică gândirea socialistă a poetului traducător. În privința limbii ebraice folosită de el, aceasta este de coloratură biblică, o limbă clasică. Numele „Făt Frumos” este tradus cu expresia „Ben Porath”, folosită în cartea Geneza pentru caracterizarea lui Yosef. Cuvântul „codru” este echivalat cu termenul „ya’ar”, pădure. Arborele „tei” este tradus uneori cu termenul clasic „thirzah” și alteori cu termenul mai târziu „tilyah”. Luceafărul este numit „Heylel ben-Shachar” (nume prezent în cartea Isaia 14, 12), respectiv Steaua Aurora, acesta fiind și titlul traducerii poemului; în text este menționat și numele Hyperion. În privința termenilor mistico-cabalistici, poetul traducător se străduiește să-i folosească în forma existentă în iudaism, evitând uneori termenii creștini din Noul Testament. De exemplu, versul „Cum e Fecioara între sfinți” din poemul „Luceafărul” este tradus „Kebath-malakh beynmalakhiym” (=Ca fiică de înger între îngeri). În „Scrisoarea a treia”, versul „Că, mulțămind lui Cristos” este tradus „Wethodah le’Elohiym” (=Și mulțumesc lui Dumnezeu). Yehoshua Tan-Pai folosește și neologisme, cuvinte de origine străină, de exemplu cuvântul „voievod” în poemul „Luceafărul”, pe care îl explică în note, afirmând că înseamnă „ben-melekh”, fiu de rege.

Alt caz este al cuvântului „proletar” în traducerea poeziei „Qeiysar uproletar” (=Împărat și proletar). În privința poeziilor epice, Tan-Pai este un povestitor în versuri, ca și Eminescu. Pentru a explica lucrurile, el oferă un tablou istoric în note. În cazul poemului „Scrisoarea a treia”, în afară de cadrul istoric, el introduce în note explicația evenimentelor și scurte biografii ale personajelor. În note de asemenea sunt menționate datele și locul apariției inițiale a poeziilor traduse. Termenii latini prezenți în textul eminescian sunt și ei traduși și explicați în note. În privința poeziei „Scrisoarea a cincea”, în care personajele sunt de origine biblică, iar Eminescu le menționează din traducerea românească a Bibliei, Tan-Pai le readuce la forma ebraică biblică: în loc de Samson și Dalila – Shimshon și Delilah, iar fraza „Biblia ne povestește de Samson” este tradusă „BeSeferHaShoftiym qar’anu ‘al Shimshon” (=în Cartea Judecătorii am citit

despre Samson). În privința versificației, Yehoshua Tan-Pai respectă cu strictețe metrica, ritmul și rima eminesciene, în măsura posibilului chiar și aliterația, ceea ce ne face să simțim un Eminescu original care parcă vorbește în limba ebraică biblică, prin citate biblice readuse în limba literară în curs de modernizare și stabilizare. Prin folosirea specială a diferitelor cuvinte ebraice în formă literară, chiar și prin formarea unora din rădăcinile ebraice, putem spune că Yehoshua Tan-Pai nu numai că a tradus poezii de Mihail Eminescu din limba română în limba ebraică, dar a și contribuit la dezvoltarea și îmbogățirea limbii ebraice literare. Volumul este prefațat de un articol biografic și literar-analitic de Mihail Sadoveanu, tradus în ebraică de Yehoshua Tan-Pai.

Cea de a doua culegere de poezii de Mihail Eminescu traduse în limba ebraică aparține poetei Ahuvah Bat-Hanah (=Ahuvah Rudnick), născută în România în anul 1919 sub numele Ahuvah Lipkifker. Poeta a emigrat în Israel în anul 1958 și a încetat din viață în anul 1996. Ea a publicat în limba ebraică 13 volume de poezii originale și poezii pentru copii, traduceri din limba franceză (printre care poezii de Stéphane Mallarmé și proză de Guy de Maupassant) și din limba română. Poeta era bună cunoscătoare a limbilor română, ebraică și franceză. Primul ei volum de poezii în limba ebraică apărut în Israel este din anul 1959. Volumul de poezii de Mihail Eminescu tradus de ea în limba ebraică a apărut în editura „Machbaroth LeSifrut” din Tel Aviv în anul 1990. Volumul, intitulat „Mivchar shiyrim”, cuprinde 15 poeme și poezii în originalul românesc însoțite de traduceri în limba ebraică. Textele originale și traduceri ebraice apar pe două coloane, o pagină vizavi de alta. Traducătoarea a adăugat un studiu introductiv asupra vieții și operei lui Mihail Eminescu.

Referitor la poezia eminesciană, Ahuvah Bat-Hanah subliniază influența folclorului românesc asupra autorului ei. Poeziile selectate de Ahuvah Bat-Hanah sunt în special lirice și de influență folclorică și mistică, precum și de dragoste: „Ce te legeni, Codrule!”, „Coborârea apelor”; „Luceafărul”; „Din noaptea...”; „Despărțire”; „Melancolie”; „Și dacă ramuri-”; „Cu penetul ca sideful”; „Scrisoarea I”; „La fereastra despre mare”; „Revedere”; „Sonet (Trecut-au anii)”; „Ce suflet trist”; „Cărțile”; „Criticilor mei”. Autoarea studiului introductiv afirmă că „Mihail Eminescu a înălțat geniul românesc pe o culme nouă... Eminescu a deschis orizonturi noi (literaturii române), a introdus în ea secretul poeziei și filosofiei germane și i-a deschis o poartă spre izvoarele culturii antice. Și cel mai important: el a introdus sânge proaspăt limbii palide, retorice și abstracte a poeziei și a înzestrat-o cu instrumente noi. Literatura română modernă începe cu el”. Ahuvah Bat-Hanah se referă la muzicalitatea poeziei lui Eminescu, ca și la influența actului Creației lumii asupra gândirii lui filosofice și poeziei lui mistico-filosofice: în acest sens, ea se referă la poemele „Scrisoarea I” și „Luceafărul”. Referindu-se la „Luceafărul”, ea subliniază că acest poem este „podoaba creației lui Eminescu” și menționează influența folclorului asupra lui. Autoarea studiului introductiv traduce poemul sub titlul „Lucifer”: ea subliniază că este poemul dragostei imposibile între o pământeană și un nemuritor, care trezește teamă pământenei. Din cauza aceasta, traducătoarea alege numele Lucifer în locul Luceafărului. De fapt, Lucifer reprezintă un demon și spaima. În privința numelui, ea introduce totuși și denumirea „kochav rakh-‘or” pentru „luceafăr blând”. Atunci când Hyperion (numele este păstrat) se adresează lui Dumnezeu, el i se adresează cu formula „Aviy” (=Părinte), ca și în original.

Expresia cosmogonică biblică „thou” (Geneza 1, 2) apare în traducere pentru a denumi haosul din care s-a născut Luceafărul, recte – în acest caz – Hyperion. Observăm muzicalitatea versurilor, ritmul, rima și aliterația în traducerea poetei Ahuvah Bat-Hanah. Aceste elemente poetice sunt respectate de ea cu strictețe. Limbajul ei este ceva mai

modern decât cel al lui Yehoshua Tan-Pai, însă ambele traduceri, comparate una cu cealaltă, sunt reușite, plăcute. Ambii traducători se străduiesc și reușesc să redea gândirea și lirica eminesciană și termenii Bibliei Ebraice. Ahuva Bat-Hanah reușește totuși să traducă într-un limbaj mai evoluat, introducând și elemente de limbă ebraică literară modernă israeliană vorbită. Interesant este faptul că ea nu evită să folosească termeni din Noul Testament: mistica este același element în toate culturile, iar preschimbarea ei, evitarea unor termeni, poate denatura puțin modul de gândire al poetului filosof. Astfel, ea traduce versul „Cum e Fecioara între sfinți” în mod literal, sub forma „KaBethulah beyn HaQedoshiym”. Traducătoarea poetă este impresionată și de relația lui Eminescu față de codru, în poezia „Ce te legeni Codrule!”, tradusă de ea sub titlul „Mah thanud koh ya'ariy”, subliniind genul popular al acesteia.

Cel de al treilea volum de traduceri din poezia eminesciană include numai poemul „Luceafărul”. Volumul este intitulat „Kokhav ha'erev” și include traducerea acestui poem, făcută de Tomy Sigler, cu o prefață ebraică explicativă de Andrei Fischof. Volumul, de fapt o broșură nepaginată, editată de publicista Denise Idel și apărută la editura „Onyx” din Haifa în anul 2008, folosește aceeași metodă de punere pe două coloane: o pagină textul original românesc, altă pagină traducerea ebraică, strofele corespunzând. Traducătorul, poetul Tomy Sigler, a publicat puțin. Născut în România în 1948, imigrat în Israel în vârstă de 16 ani, a urmat studii de inginerie genetică agricolă și a lucrat în acest domeniu. El a tradus poemul „Luceafărul” din dragoste pentru acest poem. Tomy Sigler a încetat din viață relativ tânăr, în anul 2009. Pe piatra lui funerară au fost scrise, în limba română, două versuri din acest poem: „Cobori în jos luceafăr blând, / Alunecând pe-o rază”. Tomy Sigler reușește de asemenea să păstreze metrica, ritmul, rima și aliterația eminesciană. Ceea ce este special în traducerea lui este folosirea mai ales a limbii ebraice israeliene contemporane. Se observă și fidelitatea traducătorului față de text. Limbajul lui este bogat. Deși folosește și expresii biblice, baza cuvintelor și a formelor gramaticale ale lui Tomy Sigler sunt din limba vorbită.

Luceafărul este numit cu traducerea „Kokhav ha'erev”. Totuși este păstrat și numele Hyperion. În privința expresiilor relative la aspecte din mistica creștină, traducătorul nu urmărește să le transforme în expresii mistice iudaice. Mai mult, uneori le explică prin traducerea însăși, adăugând un cuvânt explicativ pe care reușește să-l integreze în text, făcând o mică operație modificativă. Un exemplu sunt versurile „Cum e Fecioara între sfinți / Și luna între stele”, traduse sub forma: „Kemo Mariyah HaBethulah / Beqerev qedoshiym” (=Cum e Fecioara Maria/ Printre sfinți): observăm că traducătorul renunță la ultimul vers pentru a-l explica pe penultimul și a păstra metrica poetică eminesciană, deși este silit să piardă una din comparațiile poetului. Tocmai folosirea expresiilor limbii vorbite oprește uneori redarea unor termeni din româna literară bazată pe mistica Bibliei Ebraice, a Noului Testament, a Cabalei, a gândirii indiene și a folclorului românesc, asemenea termeni fiind puțin utilizați în limba vorbită contemporană. Dar meritul traducătorului este că pe această cale face poemul inteligibil cititorului israelian iubitor de poezie, dar insuficient cunoscător al limbajului arhaic, biblic, talmudic și superliterar.

În privința traducerilor în limba idiș, am decis să mă refer la una relativ recentă, a poetului Meir Charatz. Născut în Basarabia în 1912, a stăpânit perfect limbile idiș, română și rusă. Stabilizat la Cernăuți, a avut de suferit persecuțiile perioadei staliniste. În anii 60 ai secolului trecut, a colaborat cu poezii idiș la „Revista Cultului Mozaic” din București. A colaborat și la publicații idiș din fosta Uniune Sovietică, printre care „Sovietish Heimland”, În anul 1972 a emigrat în Israel, stabilindu-se la Ierusalim,

unde a editat un almanah literar împreună cu scriitorul Iosef Kerler. Meir Charatz a încetat din viață în anul 1993, a Ierusalim. În Israel a publicat 14 volume de poezii și proză idiș. Volumele sale includ în special poezii și poeme originale. Totuși, în unele dintre ele autorul introduce și traduceri de poezii și poeme în limba idiș din limbile română, ucraineană, rusă, germană. Printre poeziile din care a tradus în idiș este și Mihail Eminescu. Unele traduceri făcute de Meir Charatz apar în diferite periodice. În volumul „Nochn sach–haki –eins” (=După totul – unul), apărut la Ierusalim la editura „Eighens” în 1987 apar și câteva traduceri. Dintre poeziile și poemele lui Mihail Eminescu (pe care traducătorul îl numește „poetul național român”), sunt incluse în volum: „Luceafărul” („Der Luceafer”); „Somnoroase păsărele” („„Şleferike feigl”), „La steaua” („„Țum ștern”), „De ce nu–mivii” („„Wos komstu nit”). În privința poemului „Luceafărul”, traducătorul poet menționează traducerea titlului într-o notă: „Morgnștern” (=Steaua dimineții).

Traducerea acestui poem apare și în anuarul „Bukarester Šriftn” din București, anul 10 (1988), cu titlul „Der Morgnștern”. Observăm preferința lui Meir Charatz spre poezia mistică, filosofică, de inspirație folclorică și de dragoste, atât pentru adulți, cât și pentru copii. Traducătorul poet era el însuși un iubitor al poeziei eminesciene. Pe lângă aceasta, stilul său este al scriitorului evreu est-european, în care modernismul se reunește cu tradiționalismul renumitului ștetl , în care relațiile de familie capătă o formă deosebită. Idișul lui Meir Charatz este proaspăt, conform expresiei „ca la mama acasă”, o „mamelușn” care include totuși și expresii moderne, precum și neologisme. Poemul „Luceafărul” începe, ca și în limba română, cu „A fostodată” („gyewen a mol”). Penteru a evita termenul creștin din versul „Cum e Fecioara între sfinți”, Meir Charatz traduce: „Fun keyser–yhäs, onghezen” (=De blazon împărătesc, se știe). În strofa precedentă, el traduce versul „Dinrude mari împărătești” sub forma „Fun oysderweylte oysderweylt”, pentru a evita repetiția. Meir Charatz nu folosește numele Hyperion: în locul lui apare numele „Luceafer”. Dumnezeu, în loc de „Părinte”, este numit „MaynGot”, în expresia idiș germanizată: traducătorul evită expresia de origine ebraică, pe care unii cititori ar fi putut-o considera ca profanatoare a Numelui Sfânt. Expresia biblică „thou” nu este folosită, fiind utilizat termenul de origine germană „khaos”, potrivit termenului românesc „haos”. Dumnezeu i se adresează Luceafărului cu formul „maynkind” (=copilul meu). Reunirea cuvintelor de origine ebraică biblică și arameică, precum și cele de origine germană și de alte origini oferă însă muzicalitatea versurilor, apropierea atât de limba română cât și de limba biblică.

Un dialog eminescian postum.

Lucian-Zeev HERȘCOVICI
Ierusalim, 15 Ianuarie 2018
<https://baabel.ro>